УДК 811.512.145

Э.Н. Денмөхәммәтова,
Р.Х. Гәрәева

КАРДӘШ ТЕЛЛӘРГӘ ТӘРҖЕМӘЛӘРДӘ ЛЕКСИК ТРАНСФОРМАЦИЯ ТӨРЛӘРЕ

В сопоставительном изучении языков главную роль играют переводы. Ведь перевод это не только сопоставление и сравнение двух разных языков, но также и диалог двух культур. Тюркские языки имеют общие корни и общее прошлое, но, несмотря на это их развитие отличается друг от друга. Это зависит от экстра- и интералингвистических факторов: разная история, образ жизни, географические особенности и влияние других языков формируют новые изменения в языке. В статье рассматриваются вопросы перевода с татарского языка на другие тюркские языки. Лексические трансформации исследуются на примеры переводов произведений А. Еники на башкирский, казахский, узбекский и турецкий языки. В данной работе мы исследовали виды переводческих трансформаций и лингвистические особенности при переводе татарских произведений на родственные тюркские языки.

Ключевые слова: татарский язык, тюркские языки, перевод, лексические трансформации, лингвистика.

In the comparative study of languages, the main role is played by translations. After all, translation is not only a juxtaposition and comparison of two different languages, but also a dialogue of two cultures. Turkic languages have common roots and a common past, but, despite this, their development differs from each other. It depends on extra- and inter-linguistic factors: different history, lifestyle, geographical features and the influence of other languages form new changes in the language. The article deals with the translation from the Tatar language into other Turkic languages. Lexical transformations are studied on examples of translations of A. Eniki's works into Bashkir, Kazakh, Uzbek and Turkish languages. In this paper, we investigated the types of translation transformations and linguistic features in translating Tatar works into related Turkic languages.

Keywords: Tatar language, Turkic languages, translation, lexical transformation, linguistics.

Хәзерге вакытта телләрне чагыштырып өйрәнүгә зур игътибар бирелә. «Тәрҗемә эшенең аеруча киң колач җәйгән урыны – күпмилләтле Россия Федерациясе. «Тәрҗемә – илебездә халыклар дуслыгын, аларның туганнарча хезмәттәшлеген ныгыта торган иң әһәмиятле чараларның берсе», – дип яза Р. Юсупов [Юсупов, 2008, б. 7]. Хәзерге вакытта төрки телләрдә сөйләшүче халыклар Европа, Азия, Төньяк Америка, Австралия кыйтгаларында яшиләр. Россия территориясендә генә 30 га якын төрки телдә сөйләшүче халык бар.

Тәрҗемә – телләрне генә түгел, ә шул телләрдә сөйләшүче халыкларның мәдәниятләрен дә чагыштырып өйрәнү ул. Төрки халыклар һәм аларның телләре бер тамырдан булсалар да, вакытлар узу

белән алар арасында шактый зур аерымлыклар килеп чыккан. Моны күзәтү өчен, беренче чиратта, әлеге милләтләрнең әдәбиятына күз салу кирәк, чөнки әдәбият– халыкларның тормышын чагылдыручы төп чыганак, шунлыктан аны өйрәнү төрле ысуллар белән алып барыла. Татар әдәбияты үрнәкләре дә күп телләргә тәрҗемә ителгән һәм хәзерге көндә дә бу юнәлештә зур эш алып барыла. Халкыбыз мирасын таныту, башка милләт, дәүләт, ил вәкилләрен татар халкы, аның яшәеше һәм менталитеты белән таныштыру өчен бу иң кулай юлларның берсе.

Татар теленнән башка телләргә, шул исәптән кардәш төрки телләргә тәрҗемәләр шактый күп булуга карамастан, аларны фәнни яктан өйрәнүчеләр аз. Шунлыктан, Ә. Еникинең «Әйтелмәгән васыять» һәм «Шаяру» хикәяләре мисалында татар әдәбияты үрнәкләренең башка төрки телләргә тәрҗемәләрендә лингвистик үзенчәлекләрне өйрәнүне кирәк таптык.

Ә. Еники әсәрләре рус теленә һәм башка телләргә күп тәрҗемә ителгән. Бу эш белән Х. Хөсәенова, А. Бадюгина, И. Ваһапов, М. Рәфыйков, М. Зарецкий, Л. Лебедева һ. б. шөгыльләнгән. Ләкин әлеге тәрҗемәләрнең сыйфатын һәм үзенчәлекләрен өйрәнгән фәнни хезмәтләр юк дәрәҗәсендә (И.М. Габделхакованың «Образные сравнения в произведениях А. Еники и их перевод на русский» һәм А.М. Галиев һәм Э.Ф. Нагумановалар тарафыннан язылган «Особенности переводов пейзажных зарисовок (на материале произведений А. Еники и их переводов)»).

Мәкаләнең максаты – Ә. Еники әсәрләрендә һәм аларның төрки телләргә тәрҗемәләрендә лексик трансформацияләрне өйрәнү.

Матур әдәбият әсәренең тәрҗемәсе турында сүз алып барганда, трансформацияләр, тәрҗемә ысуллары буларак, мөһим урын алып торалар. Трансформация термины бу эштә билгеле бер мәгънәдә оригинал берәмлекләреннән тәрҗемә берәмлекләренә күчерергә ярдәм итә торган үзгәртүләр мәгънәсендә кулланыла [Комиссаров, 1990, с. 172].

Тәрҗемә теориясендә күптөрле трансформацияләр аерып күрсәтелә. Һәр галим үз классификациясен тәкъдим итә. Әлеге хезмәттә В.Н. Комиссаров карашларына таянып эш итәбез. Тәрҗемә теориясендә аның классификациясе иң кулай һәм киң таралганнарның берсе булып санала.

Төрки телләрнең барысы өчен дә уртак гомумтөрки лексика бар. Шуңа да карамастан, төрки телләр, күп еллар дәвамында, берберсеннән аерылып, башка телләр йогынтысында үзгәрәләр. Әлеге мәкаләдә каралган кайбер төрки телләр Россия территориясендә таралган (мәсәлән, татар һәм башкорт телләре Россия Федерациясе субъектларының дәүләт телләре булып тора). Аларның бүгенге яшәешендә һәм формалашуында рус теле зур роль уйный. Моннан тыш, төрки телләр классификациясендә татар һәм башкорт телләре икесе дә бер үк кыпчак төркеменең Идел буе-кыпчак кече төркеменә карый.

Шулай ук, әлеге тикшеренү барышында Ә. Еникинең «Шаяру» хикәясен башкорт теленә автор үзе тәрҗемә иткәнлеге ачыкланды, шунлыктан, башка тәрҗемә текстлар белән чагыштырган вакытта (үзбәк, казакъ, төрек телләре белән), башкортчага тәрҗемә иң тулы һәм адекват тәрҗемә дип билгеләнде.

Казакъ теле турында сүз алып барганда, шуны әйтергә кирәк: казакъ теле дә, татар һәм башкорт телләре белән берлектә, кыпчак төркеменә керә, ләкин ул нугай-кыпчак кече төркеменә карый. Октябрь революциясеннән соң 1991 елга кадәр Казакъстан СССР составына керә, географик яктан да казакъ теле рус, кытай, үзбәк һәм кыргыз телләре йогынтысында формалаша. Кыпчак төркемендәге башка телләрдән аермалы буларак, казакъ телендә гомумтөрки сүзләрдә «ч» һәм «ш» фонемалары «ш» һәм «с» фонемалары белән алмашына, сүздәге урынына карап, «м-б-п» һәм «н-д-т» фонемаларының чиратлашуы күзәтелә. Шулай ук, казакъ теле лексикасында гарәп-фарсы алынмалары шактый күп очрый.

Үзбәк теле төрки телләр гаиләсендә карлук төркеменең карлук-харәзм кече төркеменә керә. Үзбәк теленә рус, кытай, казакъ һәм аеруча уйгур телләренең йогынтысы сизелә. Казакъстан кебек Үзбәкстан да СССР составына кергән, XIX гасырның икенче яртысында ул патша Россиясе составында булган, шунлыктан үзбәк теле лексикасының көндәлек-көнкүреш, сәяси-икътисади һәм хәрби өлкәләрендә рус алынмалары күбрәк очрый. Үзбәк телендә дә, ислам динен кабул иткән барлык төрки телләрдәге кебек, гарәп-фарсы алынмалары бар. Башкорт, казакъ, үзбәк телләренең уртак тарихы шактый зур вакыт аралыгын били, шуңа да карамастан әлеге телләр лексикасында аерымлыклар да күп.

Төрек теле угыз төркеменең көнбатыш-угыз кече төркеменә керә. Алда саналып киткән телләрдән аермалы буларак, төрек теле Көнбатыш Европада таралган, һәм аның составында Европа телләреннән алынма сүзләр күп. Төрек телендә гарәп-фарсы һәм Кавказ телләреннән алынмалар да бар.

Шулай итеп, тарихи чорның берничә этабы татар, башкорт, казакъ, үзбәк телләре өчен уртак булган. Шуңа күрә, матур әдәбият текстларын төрки телләргә тәрҗемә иткәндә, моңа зур игътибар бирелә. Мәсәлән, Совет чорында татар, башкорт, казакъ, үзбәк телләренә рус алынмалары күп керә, һәм алар аңлаешлы була, чөнки әдәбиятта да урын алалар. Үз чиратында төрек теле өчен әлеге сүзләр чит һәм аңлашылмый. Димәк, тәрҗемәче алдында бу сүзләрне укучыга аңлату бурычы тора.

Тәрҗемә белемендә лексик трансформацияләр эченә транскрипция, транслитерация, калькалаштыру, лексик алмаштырулар (конкретлаштыру, модуляция һәм гомумиләштерү) кертеп карала. Аларны, аерым-аерым билгеләмәләр биреп, кардәш телләргә (бу очракта төрки телләргә) тәрҗемә иткәндә куллану очракларын күзәтү максатка ярашлы дип табылды.

Транскрипция – лексик берәмлекнең формасын чыганак телдәге авазлар ярдәмендә тәрҗемә итү. Бу вакытта тәрҗемәдә чыганак тел сүзенең аваз формасы саклана, үзгәрешсез кала. **Транслитерация** исә лексик берәмлекнең чыганак телдәге график формасын саклап, икенче телгә күчерү ысулы буларак бирелә. Хәзерге тәрҗемә практикасында транскрипция алымы транслитерациягә караганда ешрак кулланыла. Аерым очракларда, бер лексик берәмлекне тәрҗемә итү өчен, транскрипция белән беррәттән, транслитерациянең дә кайбер элементлары кулланылырга мөмкин. Бу һәр телдәге фонетик һәм грамматик системаларның бер-берсеннән шактый аерылып торуы белән аңлатыла, шунлыктан бер телдән икенче телгә сүзнең формасын күчерү һәрвакыт шартлы һәм якынча булып тора.

Ә. Еники әсәрләренең төрки телләргә тәрҗемәләрендә әлеге лексик трансформацияләр күзәтелә: **казакъ телендә**: *«Башкорт»– «Башқұрт», «Юлкотлы» – «Жолқұтты», «Каракош» – «Қарақұс», «Атчабар» – «Атшабар», «Гөлбикә» – «Гүлбике», «Миңлегали» – «Меңдіғали», «Сәетгали» – «Сейтіқали», «Суфиян» «Сопы жан»* һ. б.; **үзбәк теленә** тәрҗемә барышында очраган транслитерация үрнәкләре: *«Иделгә» – «Эдилга», «Диләрә» – «Дилора», «Фәния» – «Фания», «Ханым» – «Хоним»* һ.б.; **төрек теленә** тәрҗемәдә очраган мисаллар: *«Башкорт» – «Başkurt», «Миңлебай» – «Minlibay», «Юлкотлы» – «Yolkutlu», «Каракош» – «Karakuş»;* **башкорт телендә** транслитерация күренеше *«Идел» – «Иҙел»*.

Алда саналып киткән мисаллардан күренгәнчә, Ә. Еники әсәрләренең төрки телләргә тәрҗемәләрендә транслитерация һәм транскрипция алымнары очрый, һәм гадәттә алар бер телдән икенче телгә ялгызлык исемнәрен күчерүдә кулланыла.

Калькалаштыру –лексик берәмлекләрнең состав өлешләрен (морфема яки сүзләр) тәрҗемә телендәге лексик эквивалентлары белән алмаштырып тәрҗемә итү алымы. Калькалаштыру алымының асылы тәрҗемә телдә чыганак берәмлекне кабатлый торган яңа сүз яки тотрыклы гыйбарә барлыкка китерүдә. Төрки телләргә тәрҗемә иткәндә дә әлеге алым чагылыш таба. Мәсәлән: **казакъ телендә:** *«**Әсәем!**» [1: 16] – «**Анашым!**» [3: 59]; «Чыкмаган җанда өмет бар дигәндәй» [3: 17] – «Шықпаған жанда үміт бар дегендей». [3: 61]* Төрки телләргә тәрҗемә итү процессында калькалаштыру трансформациясе сирәк очрый. Бу төрки телләрдә уртак мәгънәгә ия булган сөйләм гыйбарәләренең һәм тел формаларының кулланылышы белән бәйле. Мәсәлән, *күз кичерү* гыйбарәсе татар, башкорт, үзбәк телләрендә дә бер үк мәгънәдә кулланыла, шунлыктан тәрҗемә текстларда ул булса да, калькалаштыру алымы кулланылган дип нәтиҗә ясарга ярамый. Телләрнең система һәм лексик охшашлыклары нисбәтеннән төгәл эквивалент төшенчәләр гаять еш очрый.

Төрки телләргә тәрҗемә ителгән текстларда аеруча еш кулланылганы – лексик алмаштыру алымы. Анализланган барлык текстларда да әлеге трансформация төре бар. **Лексик-семантик алмаштырулар** –

оригиналдагы лексик берәмлекләрне тәрҗемә телдәге берәмлекләр белән алмаштыру. Әлеге очракта тәрҗемә берәмләкләре чыганак тел берәмлекләренә туры килми. **Үзбәк телендә**: *«Түбәндә баягы таза* ***чандыр*** *егет ялгызы гына әрҗәләр өеменә йөзе белән борылып, әлеге тавис койрыгыдай яулыгына карап тора иде». [1: 63] – «Пастда ҳалиги* ***чиройли*** *йигит бир ўзи қутилар томонга ўгирилганча товус думи янглиқ ўша дуррага* ***кўз узмай тикиларди****». [4: 46]* Әлеге мисалда *«чандыр»* (худощавый) эпитеты *«чиройли» – матур (красивый)* сүзе белән алмаштырыла. *«...(Диләрә ханым) яшьләрнең койрыкта, тимер идәнгә газеталардан* ***табын*** *җәеп, күңелле генә ашап-эчеп утыруларын күрде». [1: 66] – «Улар темир тўшама устига* ***дастурхон*** *ўрнида газета ёйиб кўнгиллигина нонушта қилиб ўтиришарди». [4: 49]* Күп очракларда тәрҗемә текстның башка урыннарында да ***«табын»*** сүзе ***«дастурхон»*** сүзе белән алмаштырыла. Мәсәлән: *«Апа, рәхим итегез! Безнең* ***табын*** *студентларча, такы-токы гына инде, гаеп итмәссез!» [1: 66] – «Узр, опа!* ***Дастурхонимиз*** *студентчасига ночорроқ, айбга қўшмайсиз-да энди!» [4: 49]* Урта Азия халыкларында ашъяулык һәм өстәл япмасы дастурхон дип атала. Әлеге сүз үзбәк, казакъ (дастарқан), азәрбайҗан (dəstərxan) һәм кыргыз (дасторкон) телләрендә дә кулланыла.

«Ә кыз шунда ук егетләргә, ***дәү апаларыдай****, җитди генә әйтеп куйды!» [1: 70] – «Қиз йигитларнинг* ***мураббиясидай*** *қошлари жиддий чимирилди». [4: 52]* Лексик алмаштырудан кала, әлеге мисалда өстәү кебек тәрҗемә алымы да кулланылган (*қошлари жиддий чимирилди* – җөмләнең әлеге өлеше оригинал текстта юк, алым лексик-грамматик трансформация төрләреннән лексик өстәлүләр алымы булып тора).

*«Җанаш кайгысы – җан кайгысы инде ул!» [1: 70] – «****Париваш*** *бир* ***ҳур-маҳлиқо****,* ***ишқида*** *кўп қилди адо...» [53: 1981]* Әлеге тәрҗемәдә *«җанаш»* сүзе *«париваш» (пәридәй матур*), бир *«ҳурмаҳлиқо» (ай йөзле) «ишқида»* (*мәхәббәт*) сүзләре белән алмаштырылып килә. Моннан кала тәрҗемәдә оригинал җөмләнең структурасы да сакланмаган.

Казакъ телендә: *«Үзенчә,* ***мәтрүшкәсен-ниен*** *эчкәләп, ятып караса да, бер дә юнәеп китә алмый». [1: 8] – «Өзінше* ***ем-домын*** *жасап,* ***дәри-дәрмегін*** *(дарулар) ішіп, біраз жатып, байқастап көріп еді, онысынан шипа болмады». [3: 50] «Мәтрүшкә»* сүзе им-том һәм дарулар сүзләре белән алмашына.

«Авырма инде, син – ялгыз ***кортка****, карар кешең юк». [1: 9] – «Ауырма енді, сен – жалғыз жансың ғой,* ***кейуана****, қарасатын кісің жоқ». [3: 52]* Казакъ-рус онлайн сүзлегендә «кейуана» сүзенә түбәндәге ачыклама китерелә. *«Кейуана»* – почтенная старая женщина; мудрая и доброжелательная (о почтенной женщине); обращение к почтенной старой женщине. Тәрҗемәнең башка өлешләрендә дә әлеге сүз очрый: *«Ә син,* ***әбекәем****, тыныч кына ят. Терел.» [1: 15] – «Ал сен,* ***кейуана,*** *тыныш қана жата бер. Тез сақай». [3: 59]*

*«**Чәй урынын** карчык янына, сәке өстенә әзерләрделәр». [1: 18] – «**Шай дастарқаны** кемпірдің қасына сәкі үстіне жасалды». [3: 61]* *«Урын»* сүзе үзбәк телендәге кебек «*дастарқан*» сүзе белән алмаштырыла. Әсәрнең икенче урынында шул ук *«урын»* сүзе түшәк – *«төсег»* сүзе белән алмаштырыла.

*«Бу минем **күңелем түреннән** чыккан иң кайнар, иң зур, иң соңгы васыятем сезгә!» [1: 36] – «Бұл менің **жүрегімнен** ақ жалынға оранып шыққан ең ыстық, ең зор, ең соңғы өсиетім болмақ!» [3: 82]* *«Күңел» – «Жүрегім»* сүзләренең, алдагы мисалда кебек, лексик мәгънәләре тәңгәл килмәсә дә, тәрҗемә барышында контекстта алар синонимнар буларак кулланылырга мөмкин.

*«Һәр көнне иртән иртүк ул, **мотоциклның сиртмәле биленә атланып**, такыр юлдан пырылдап, тирбәлә-тирбәлә Сыртланга китеп бара, ә кич белән тагы шулай **җен кебек машинасында** тумырылып кайтып җитә иде». [1: 14–15] – «Her gün sabah motoruna biner, ses duman çıkartarak Sırtlan köyüne giderdi. Ve her gece **aynı cehennet arabasıyla** köye geri gelirdi». [5] «Мотоциклның сиртмәле биленә атланып»* гыйбарәсе төрекчәгә тәрҗемәдә төшеп кала. Ләкин икенче чагыштыруда бер компоненты үзгәртелеп тәрҗемә ителә, «*җен»* сүзе *«cehennet»* сүзе белән алмаштырыла җөмләнең гомуми мәгънәсенә зыян килми.

*«Сәетгали, килеп, **сәке** кырыена гына утырды...» [1: 15] – «Seyitgali geldi, **yatağın** kenarına oturdu». [5] «Сәке»* сүзе татар теленә хас, төрек телендә әлеге сүз юк, һәм әсәрнең тәрҗемә текстында ул *«yatağın»* – ятак сүзе итеп бирелә.

*«Ә залда **мәҗлес** матур гына дәвам итә». [1: 24] – «Salonda ise **kalabalık** devam ediyordu». [5] «Мәҗлес»* сүзе белән төрек телендәге *«kalabalık»* сүзләренең лексик мәгънәләре шактый аерылып тора. Мәҗлесне – әлеге очракта *кичә* дип аңлатып була. *Kalabalık* – ыгы-зыгы, халык төркеме дип тәрҗемә ителә.

Төрки телләр туганлык мөнәсәбәтләрендә булуга карамастан, менә инде шактый озак еллар дәвамында алар бер-берсеннән аерылып, башка телләр йогынтысы астында мөстәкыйль рәвештә көн күрәләр. Шунлыктан, бер үк күренешләр яки предметлар төрлечә аталырга мөмкин, яки киресенчә бер үк сүз, вакытлар узу белән, мәгънә төсмерен алмаштыра ала.

Конкретлаштыру – лексик-семантик трансформация төре. Әлеге күренеш вакытында – киң логик мәгънәгә ия булган чыганак телдәге лексик берәмлек тәрҗемәдә мәгънәсе таррак булган сүз яки сүзтезмә белән алмаштырыла. Әлеге трансформация төрен кулланган вакытта, чыганак тел берәмлеге белән тәрҗемә тел берәмлеге бер-берсе белән логик мөнәсәбәттә торырга мәҗбүр (чыганак тел берәмлеге – ыруглык төшенчәсе; тәрҗемә тел берәмлеге – төр төшенчәсе). Конкретлаштыру күренешендә беренчел структурага өстәмә дифференциаль мәгънә кушыла. Мисаллар:

Үзбәк телендә: «***ялгыз ханым***» *[1: 59] –* «***бир хоним***» *[4: 42];* «***бер мәл***» *[1: 66] –* «***бир дақиқача***» *[4: 49].* Конкретлаштыру алымы

бер генә сүзгә яки сүзтезмәгә карата кулланылудан тыш, җөмләләрне дә ачыклап килергә мөмкин. Мәсәлән: *«Ире аны уч төбендә генә кадерләп тота иде». [1: 60] – «**Хонимнинг еар-ичардан, кийимкечакдан камчилиги йук.** Эри уни кафтида кўтариб юрарди». [4: 43]* Әлеге мисалдан күренгәнчә, тәрҗемә текстта бер җөмләгә ике җөмлә туры килә һәм алдан килгән җөмлә күпмедер дәрәҗәдә икенче җөмләгә ачыклык кертә һәм конкретлаштыра.

*«Йомшак кына җәйге **җил** исә». [1: 7] – «Майда қоңыр жазғы **самал** желпіп тұр». [3: 49]* Казакъча *«самал»* сүзе – салкынча җил, рәхәт җил, бриз дип аңлатыла. *«Машина да машина, ә кешенең үз йөрәгенә, үз кулына **ни кала**?!» [1: 9] – «Makine ve takine, kişinin kendi kalbine, kendi eline **hangi işler kalıyor**?!» [5] «Ни»* сүзе тәрҗемәдә *«нинди эшләр»* дип **төрек телендә** конкртелаштырылып китерелә. Яки *«**Табын** әйләнәсенә утырыштылар». [1:18] – «**Çayın** etrafina oturdular». [5]* мисалында татар телендәге «табын» сүзенең мәгънәсе төрек телендәге *«Çayın»*ның мәгънәсеннән киңрәк булуы күренә.

Ә. Еники әсәрләренең тәрҗемәләрендә конкретлаштыру алымы күбрәк казакъ теленә тәрҗемә иткәндә кулланыла.

Генерализация – лексик трансформация төренең берсе, конкретлаштыру алымына капма-каршы күренеш, әлеге очракта сүз яки сүзтезмә тәрҗемәдә логик мәгънәсе киңрәк булган сүз яки сүзтезмә белән алмаштырыла. Тәрҗемә телдә чыганак телдәге төшенчәләргә туры килә торган конкрет төшенчәләр булмаган вакытта, генерализация алымын кулланырга мөмкин. Мисаллар: *«Ә зур кызы Пермь өлкәсенең эчкәре бер районында **балалар врачы** булып эшли...» [1: 25] – «Ал үлкен қызы Пермь облысының ішкергі бір ауданында **дәрігер** боп істейтін». [3: 69]* Тәрҗемәдә *балалар* сүзе төшеп кала. *«Дала буйлап **кылганнар** йөгерә, кылганнар йөгерә». [1: 7] – «Bozkırlarda **otlar** yuvarlanıyor». [5] Ot* сүзе төрекчәдән үлән дип тәрҗемә ителә. Яки *«Маен-күкәен дә шул көнгә дип җыя, итен-казылыгын да балаларым өчен дип каклый, **шомыртын**, эремчеген, кортын да шулар өчен киптереп куя». [1: 12] – «Yağını-yumurtasını da o güne diye topluyor. Etini kazıyı da çocuklarım için diye hazırlıyordu. **Meyvesini** de onlar için topluyordu». [5]* Әлеге очракта тәрҗемәче бер аерым җимешне гомуми җиләк-җимешләр сүзе белән алмаштырып тәрҗемә итә.

Генерализация алымы төрки телләргә тәрҗемә барышында сирәк кулланыла. Ул күбрәк Ә. Еники әсәрләренең төрек теленә тәрҗемәләрендә очрый. Бу татар теле белән төрек теле арасында шактый күп аерымлыклар булу белән аңлатыла.

Модуляция – (мәгънәле, логик үстерү) – лексик-семантик трансформация. Модуляция барышында чыганак телендәге сүз яки сүзтезмә тәрҗемә телдәге берәмлек белән алмаштырыла, ләкин әлеге очракта тәрҗемә телендә бирелгән берәмлекнең логик нәтиҗәсе чыганак телдәге берәмлеккә тиңдәш була. Тәрҗемә һәм чыганак телләрдәге берәмлекләр бер-берсе белән сәбәп-нәтиҗә мөнәсәбәтендә торалар. Мисаллар: *«Юк, **әллә нишләде** бу замана!» [1: 8–9] – «Hayır,*

zaman dediğimiz şey çok ***değişti****». [5]* Әллә нишләде, димәк, үзгәрде – *«değişti».* Яки *«Биш-алты көн эчендә ул күзгә күренерлек булып суырылды, саргайды,* ***ашаудын калды****». [1: 14] – «Beş altı gün içinde gözle görünür şekilde zayıfladı, sarardı,* ***iştahı kesildi****». [5]* Төрек теленнән *iştahı kesildi* – аппетиты югалды дип тәрҗемә итәргә мөмкин.

Ә. Еники әсәрләренең төрки телләргә тәрҗемәләрендә модуляция алымының берничә урында гына кулланылуы ачыкланды.

Гомумиләштереп әйткәндә, төрки телләр уртак тамырдан барлыкка килгән булсалар да, аларның лексикасында билгеле бер тарихи вакыйгалар яки башка телләр йогынтысы астында яңа сүзләр пәйда була, алынмалар очрый. Бу тәрҗемәгә дә нык тәэсир итә, кайбер очракларда тәрҗемә процессын уңайлаштыра. Аерым очракларда эквивалент табу кирәк булмый, телнең лексик составына кереп, халык тарафыннан кабул ителгән сүз кулланыла. Ә. Еники әсәрләренең төрки телләргә тәрҗемәләрендә, трансформацияләрдән кала, башка тәрҗемә ысуллары һәм алымнары да (төшереп калдырулар, өстәүләр) кулланыла.

Чыганаклар

[1] *Еники Ә.* Әсәрләр: 3 томда. Т. 2: Повестьлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 1991. 415 б.

[2] *Еники Ә.* Йөрәк сере: повестьлар. Өфе: Башкорт. кит. нәшр., 1963. 301 б.

[3] Татар повестері. Алматы: Жазушы баспасы., 1979. Б. 49–93.

[4] Йиллар ва йўллар: Татар ёзувчиларининг ҳикоялари. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. 288 б.

[5] *Eniki E.* Söylenememiş vasiyet [Электрон ресурс]. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12259,emirhanenikipdf.pdf?0

Әдәбият

Габдулхакова И.М. Образные сравнения в произведениях А. Еники и их перевод на русский язык // Вестник Челябинского государственного университета, 2007. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/obraznye-sravneniya-v-proizvedeniyah-a-eniki-i-ih-perevod-na-russkiy-yazyk (мөрәҗәгать итү вакыты 23.06.2019)

Галиева А.М., Нагуманова Э.Ф. Особенности перевода пейзажных зарисовок (на материале произведений А. Еники и их переводов) // Zbior raportow naukowych Aktualne problemy w wspoliczesnej nauki. 26.06.2013 – 30.06.2013. Czesc 5. Warszawa, 2013. С. 102 – 110.

Комиссаров В.Н. Введение в переводоведение. М.: Валент, 1990. 368 с.

Юсупов Р.А. Тәрҗемә һәм сөйләм культурасы. Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. 240 б.

Денмөхәммәтова Эльвира Николай кызы,
филология фәннәре кандидаты, Казан (Идел буе) федераль университеты доценты

Гәрәева Резеда Харис кызы,
Казан шәһәре иҗтимагый үзәге редакторы